

Legitimatatie van ontruimingen in het hedendaagse Europa en Zuid-Afrika onder Apartheid

Thomas Spijkerboer¹

Onder het Zuid-Afrikaanse Apartheidsregime werd, net als nu in Europa, een situatie geschapen waarin grote aantallen mensen als illegale vreemdelingen werden aangemerkt. Dit artikel brengt in kaart hoe, op basis van de status van illegale vreemdeling, mensen uit hun huizen konden en kunnen worden gezet omdat ze niet mogen wonen waar ze wonen. De hiervoor gegeven rechtvaardigingen worden gegroepeerd in enerzijds binnenlands ruimtelijk beleid (ruimtelijke ordening in het geval van Zuid-Afrika, openbare orde in het hedendaagse Europa), en anderzijds buitenlands ruimtelijk beleid, dat will zeggen migratierecht. Een laatste deel bespreekt waar de vergelijking tussen Zuid-Afrika onder Apartheid en het hedendaagse Europa zinvol is, en waar de parallel haar grenzen bereikt.

1. Zuid-Afrika onder Apartheid

Het Zuid-Afrikaanse Apartheidsbeleid dat tot de jaren negentig gold was gebaseerd op vier juridische pijlers, waarvan er twee relevant zijn voor onze context: de Population Registration Act en de Group Areas Act (de andere twee waren de Prohibition of Mixed Marriages Act en de Immorality Amendment Act).

1.1 Legitimatatie door middel van ruimtelijke ordening

De Group Areas Act van 1950² verdeelde stedelijke gebieden in raciaal gescheiden zones op basis van de Population Registration Act van 1950, en stelde het wonen, en het bezit van onroerend goed, in een gebied van de verkeerde 'raciale' groep strafbaar. Overtreding kon worden gestraft en gehandhaafd door verwijdering.³ Het doel was om 'zwarten' uit te sluiten van meer ontwikkelde stedelijke gebieden en de betere voorsteden; zij konden daar alleen tijdelijk wonen. Zij vormden een goedkope bron van arbeid die door de concentratie makkelijk te beheersen was.⁴

Een voorbeeld van de toepassing van deze wetgeving is de vernietiging van Sophiatown, een multiraciale buitenwijk van Johannesburg. Op 9 februari 1955 zetten de Zuid-Afrikaanse autoriteiten 2000 zwaar bewapende politieagenten in. Zij begonnen met de vernietiging van Sophiatown, en verwijderden uiteindelijk alle 60 000 inwoners. Sommige bewoners vertrokken 'vrijwillig',

anderen verzetten zich, en gebruikten explosieven en vuurwapens tegen de autoriteiten. In 1960 was de vernietiging van Sophiatown afgerond en kwam er een 'blanke' wijk, Triomf.⁵

In 1966 werd de Group Areas Act gewijzigd om strengere criteria voor 'niet-blanken' in te voeren.⁶ Een terminologische verschuiving was het gebruik van de term 'Bantu' voor 'zwarten' – een prelude op het latere Thuislanden (Bantustan)-beleid. Op grond van deze wetgeving werden alleen al in 1969 meer dan een miljoen Zuid-Afrikanen bevolen om te verhuizen,⁷ terwijl het *Surplus People Project* schat dat 80% van de 3,5 miljoen mensen die tussen 1960 tot 1983 gedwongen verplaatst werden 'zwarten' waren.⁸ Informele nederzettingen in stedelijke gebieden werden ook vernietigd op grond van de Prevention of Illegal Squatting Act van 1951, die kraken strafbaar stelde.⁹ Er waren in Zuid-Afrika naar schatting 1,3 miljoen krakers, waarvan 80% zwarten.¹⁰

De Natives Law Amendment Act van 1952¹¹ amendeerde de Natives (Urban Areas) Consolidation Act van 1945¹² en regelde de voorwaarden waaronder 'zwarten' konden verblijven in stedelijke gebieden. Het was 'zwarten' alleen toegestaan om in stedelijke gebieden te wonen als ze in een bepaald gebied sedert hun geboorte permanent hadden gewoond, of er tien jaar voor dezelfde werkgever hadden gewerkt, of als ze er een specifieke vergunning voor hadden. Om zo'n vergunning te krijgen, was ofwel

Ontruiming van Sophiatown © Jürgen Schadeberg

registratie als lokale werknemer vereist, of registratie als lokale werkzoekende (dan duurde het verblijf zeven tot veertien dagen). Hun vrouwen en kinderen mochten ook in de desbetreffende stedelijke gebieden wonen – kinderen alleen zolang zij afhankelijk waren van hun ouders.

De ‘Thuislanden’ moesten onafhankelijk worden en ‘zwarten’ werden gedwongen daarheen te verhuizen en hun burgerrechten en politieke rechten daar uit te oefenen

Wie niet aan deze voorwaarden voldeed mocht niet langer dan 72 uur zonder toestemming in de ‘blanke’ stedelijke gebieden verblijven. Wie onrechtmatig in ‘blanke’ gebieden verbleef kon gedwongen worden verwijderd. Hangende verwijdering konden ze worden gedetineerd; verwijde-

ring vond plaats naar de formele woonplaats of naar een nader aangewezen plaats.

1.2 Legitimatie door migratierecht

Het Group Areas systeem wees bepaalde geografische gebieden aan bepaalde geracialiseerde categorieën toe. Dat werd gehandhaafd met een vergunningensysteem dat veel weg heeft van vreemdelingenrecht. Dit systeem vergemakkelijkte de stap naar een situatie waar sommige gebieden ‘onafhankelijk’ werden verklaard, met als gevolg dat het formele Zuid-Afrikaanse vreemdelingenrecht van toepassing werd op de kersverse ‘vreemdelingen’. Toen dit uitmondde in de formele onafhankelijkheid van een aantal ‘Thuislanden’, werd het migratierecht een extra legitimatie voor ontruiming en afbraak van informele nederzettingen van de mensen die nu ‘vreemdelingen’ waren geworden.

De Promotion of Bantu Self-Government Act van 1959¹³ transformeerde bestaande reservaten tot acht (later tien) ‘Thuislanden’, die een beperkte mate van zelfbestuur hadden.

De ‘Thuislanden’ moesten onafhankelijk worden en ‘zwarten’ werden gedwongen daarheen te verhuizen en hun burgerrechten en politieke rechten daar uit te oefenen. Veel ‘zwarten’ kregen een nieuwe nationaliteit door middel van de Bantu Homeland Citizenship Act van 1970.¹⁴ Nationaliteit werd bepaald op grond van een aantal elementen. Niet doorslaggevend was of ‘zwarten’ ooit hadden gewoond in de

Auteur

1. Prof. mr. T.P. Spijkerboer is hoogleraar migratierecht aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Met dank aan Mitsuru Suzuki en Francois Venter.

Noten

2. Act No. 41, 1950.

3. Section 3 (1), 1950 Group Areas Act.

4. B. Higgs, *The Group Areas Acts and Its Effects*, United Nations Centre against Apartheid, Department of Political and Security Council Affairs, 1971, p. 20; vergelijk H. J. Richardson, ‘Self-Determination, International Law and the South African Bantustan Policy’, *Columbia Journal of Transnational Law* 17, 1978, p. 185-219 op p. 186-190.

5. South Africa History Online (SAHO),

‘Sophiatown’, www.sahistory.org.za/place/sophiatown. Vergelijk *African Studies* vol. 74, 2015, nr. 1, p. 1-145. Zie M. van Niekerk’s roman *Triomf*, De Geus, 2008.

6. Act No. 36, 1966.

7. Higgs, *supra* noot 4, p. 6.

8. Surplus People Project: *Forced Removals in South Africa*, Cape Town 1983, vol. 5, p. 95.

9. Act No. 52, 1951.

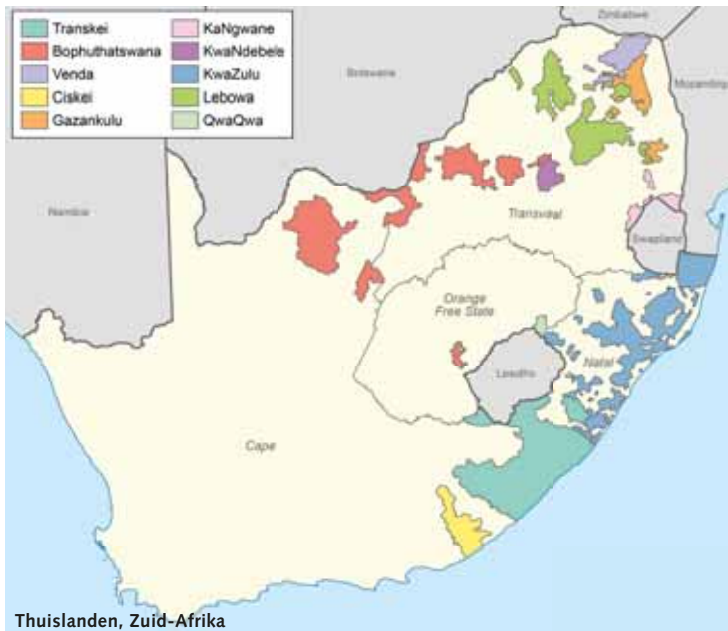
10. J. Burdzik & D. Van Wyk: Apartheid legislation 1976-1986, *Acta Juridica* 1987, p.119-164, op p. 155.

11. Act No. 54, 1952.

12. Act No. 25, 1945.

13. Act No. 46, 1959.

14. Act No. 26, 1970, *Government Gazette*, 9 maart 1970.

Thuislanden, Zuid-Afrika

gebieden waaraan ze werden toegewezen. Section 3 van de Bantu Homeland Citizenship Act van 1970 verleende de nationaliteit aan iedere 'Bantu' geboren of woonachtig in het betreffende grondgebied; elke 'Bantu' die de taal van het betreffende grondgebied sprak; of 'Bantus' die gerelateerd werden met de 'Bantu'-bevolking op grond van culturele of etnische achtergrond. Alle 'Thuislanden' werden geleidelijk onafhankelijk verklaard. Geschat wordt dat ongeveer tien miljoen 'zwarzen' zo werden beroofd van hun Zuid-Afrikaanse nationaliteit.¹⁵ zij het dat ongeveer 2 à 3 miljoen 'zwarzen' die weer terug kregen op grond van de Restoration of South African Citizenship Act van 1986.¹⁶ De overige 7 à 8 miljoen bleven onderhevig aan de Aliens Act van 1937.¹⁷ In 1986 vormden 'blanken' 19,5% van de bevolking van Zuid-Afrika (met uitzondering van de Thuislanden), terwijl 65% van de bevolking 'zwarzen' waren – waarbij moet worden opgemerkt dat de officiële cijfers de 'zwarte' bevolking waarschijnlijk te laag schatten vanwege de wijdverspreide onwil onder 'zwarzen' om mee te werken aan bevolkingstellingen.¹⁸ De 'Thuislanden' waren overbevolkt en hadden een hoge werkloosheid, omdat het welvarende deel van het land Zuid-Afrikaans grondgebied bleef. De 'Thuislanden' waren de armste delen van Zuid-Afrika; ongeveer 3% van Zuid-Afrika's bruto binnenlands product kwam uit alle 'Thuislanden' samen. De 'Thuislanden' besloegen 13% van Zuid-Afrika's grondgebied, terwijl 75% van de bevolking er verbleef.

Op deze manier beroofde de Zuid-Afrikaanse regering een aanzienlijke groep burgers van hun Zuid-Afrikaanse nationaliteit. Vervolgens werd vreemdelingenrecht toegepast op de mensen die, na het verlies van de Zuid-Afrikaanse nationaliteit en het verwerven van de nationaliteit van een 'Thuisland', 'vreemdelingen' waren geworden. Dit betekende overigens niet per se dat zij illegaal werden. Als de regering belang had bij 'zwarzen' op Zuid-Afrikaanse grondgebied, werden vergunningen verleend. Gezonde, jonge volwassen mannen mochten dicht bij 'wite' stedelijke gebieden verblijven, terwijl kinderen, vrouwen, ouderen en niet fitte mannen werden uitgezet. De 'buitenlandse' werknemers werden meestal voor één jaar ingehuurd, en mochten hun gezinnen niet meenemen.

De Zuid-Afrikaanse regering ontkende dat het 'Thuislanden'-beleid rassendiscriminatie opleverde.¹⁹ Drie hoofdargumenten werden gebruikt om het te rationaliseren.

Ten eerste het *culturele* argument. Het 'Thuislanden'-beleid had, volgens dit argument, als doel om 'zwarzen' voor te bereiden op een 'hogere' graad van beschaving, waar ze beweerdelijk nog niet voldoende op waren voorbereid.²⁰ Een rapport van de Zuid-Afrikaanse regering over 'reservaten' stelde dat 'a continuation of the policy of integration would intensify racial friction and animosity', en dat 'the only alternative is to promote the establishment of separate communities in their own separate territories where each will have the fullest opportunity for self-expression and development'.²¹ De vermeende onmogelijkheid van integratie werd onderstreept door het feit dat Afrikaans sprekende 'blanken' en Engels sprekende 'blanken' al meer dan 50 jaar worstelden met hun onderlinge integratie. De Zuid-Afrikaanse regering stelde dat, waar de internationale gemeenschap (met name de VN) Zuid-Afrika in moralistische termen bekritiseerde, een sociologische beoordeling vereist was. Bovendien werden, aldus de verdedigers van Apartheid, de culturen van 'blanken' en 'zwarzen' niet gezien als hiërarchisch superieur of inferieur, maar als twee verschillende culturen waarvan de integriteit moest worden bewaard. Charles Manning, een Zuid-Afrikaanse hoogleraar internationaal recht en internationale betrekkingen in Oxford en later aan de London School of Economics, verdedigde het 'Thuislanden'-beleid door het te vergelijken met de verhouding tussen Ierland en het Verenigd Koninkrijk. Volgens Manning was, in beide gevallen, het land dat historisch hoorde bij een bepaalde etnische groep aan die groep toegewezen.²²

Ten tweede het argument van *zelfbeschikking*. De toenmalige premier Verwoerd betoogde dat het 'Thuislanden'-beleid een gevolg was van de internationale druk om het recht op zelfbeschikking van de 'zwarte' Afrikanen te erkennen. In een toespraak uit 1961 stelde hij dat Zuid-Afrika, als gevolg van druk van de VN en een procedure voor het Internationale Gerechtshof, moest kiezen tussen Apartheid volledig opgeven en concessies op het vlak van 'zelfstandige ontwikkeling'.²³ In 1963 'verleende' de Zuid-Afrikaanse regering een beperkte vorm van zelfbestuur aan Transkei²⁴ om het Internationaal Gerechtshof te overtuigen van de oprechtheid van haar voornemens. In de procedure voor het Internationaal Gerechtshof over Zuid-West-Afrika (Namibië) bevestigde dr. W.M. Eiselen, een van de belangrijkste architecten van de doctrine van 'zelfstandige ontwikkeling', dat het doel was om de verschillende etnische groepen in Zuid-Afrika onafhankelijkheid te verlenen, in overeenstemming met het beginsel van zelfbeschikking.²⁵ Opmerkelijk genoeg was Zuid-Afrika niet het enige land dat de internationale beschuldigingen van Zuid-Afrikaanse koloniale overheersing en schending van internationaal recht afwees. Verteenwoordigers van de Benelux-landen stelden in 1974 nog dat de 'blanke' bevolking niet kan worden gelijkgesteld met 'blanke' overheersing, omdat dit omgekeerde discriminatie van 'blanken' zou behelzen. Zij betrokken deze stelling toen zij in de Algemene Vergadering van de VN toelichtten waarom zij zich onthielden bij een stemming over een resolutie die het 'Thuislanden'-beleid veroordeelde.²⁶

Ten derde was er een *democratische* zorg. Manning meende dat de critici van de Apartheid werden geleid door een communistische ideologie die invloed had in Westerse landen, terwijl Zuid-Afrika oprecht een kapitalistisch economisch model nastreefde. Bovendien betoogde hij dat bij de verkiezingen slechts circa 70 000 burgers gestemd hadden voor de Progressieve Partij (die tegen Apartheid was), terwijl de grote meerderheid had gestemd voor de Nationale Partij, die Apartheid steunde. Vanzelfsprekend mochten 'niet-blanken' aan die verkiezingen niet deelnemen, en dat behoefde dan ook geen vermelding.

1.3 Racialisering-uitzetting-uitburgering

In de Zuid-Afrikaanse context onderscheidde de autoriteiten eerst verschillende groepen door middel van de Population Registration Act. Vervolgens werden bepaalde gebieden geleidelijk gezuiverd van 'zwarthen' en 'kleurlingen' door, soms massale, uitzettingen. Door vervolgens een aantal 'Thuislanden' in sommige opzichten 'onafhankelijk' te verklaren, werden de onderdanen van deze nieuwe 'onafhankelijke' staten 'vreemdelingen' en konden zij worden onderworpen aan migratierecht. Het 'onafhankelijk' verklaren van de 'Thuislanden' was nadrukkelijk bedoeld als strategie om de geracialiseerde stratificatie van Zuid-Afrika te legitimeren. Door migratierecht toe te voegen aan het reeds beschikbare juridische arsenaal kon de Zuid-Afrikaanse overheid een beroep doen op de ongeschreven regel van internationaal recht dat staten het recht hebben om de binnenkomst van vreemdelingen te controleren.²⁷ Mensen die vroeger de Zuid-Afrikaanse nationaliteit hadden werden om zo te zeggen uitgeburgerd. Het onderscheiden van verschillende geracialiseerde groepen, en het toewijzen van bepaalde geracialiseerde groepen aan verpauperde gebieden, werd gelegitimeerd met behulp van openbare orde en migratierecht. Een van de handhavingsmechanismen was de gedwongen ontruiming van mensen uit hun (vaak illegale) onderkomens.

2. Europa

De ontruiming en ontmanteling van informele nederzettingen en het vernietigen van locaties die migranten bewonen komen regelmatig voor in Europa – te denken valt aan Calais, Amsterdam en Idomeni (aan de Grieks-Macedonische grens).²⁸

2.1 Legitimatie op grond van de openbare orde

In plaatsen zoals Calais, Amsterdam en Idomeni zijn onderkomens van migranten door plaatselijke of nationa-

le autoriteiten ontruimd en vernietigd met een beroep op hun bevoegdheden op het vlak van de openbare orde. In sommige gevallen worden deze bevoegdheden aangevuld met meer specifieke bevoegdheden op basis van anti-kraakwetgeving en het eigendomsrecht (als de eigenaar van onroerend goed ontruiming eist).

In Calais ontwikkelden de Franse autoriteiten beleid dat als gevolg had dat migranten uit het publieke zicht werden verwijderd om vervolgens te kunnen beweren dat de noodsituatie van migranten is opgelost.²⁹ De kwestie begon in Calais in de jaren negentig, toen het Verenigd Koninkrijk niet-Europese migranten begon tegen te houden voordat ze Brits grondgebied konden bereiken. Hoe moeilijker het werd om het Verenigd Koninkrijk te bereiken, des te langer verbleven migranten in Calais, zeker na de opening van de Kanaaltunnel in 1994. Sindsdien botsten migranten en Franse autoriteiten regelmatig in en rond wat de Jungle ging heten. Er waren protesten, ontruiming, vernietiging en vervolgens wederopbouw van informele nederzettingen, waarbij NGO's, media en mensenrechtenadvocaten betrokken waren. Migrant en hun wettelijke vertegenwoordigers startten rechtszaken tegen de Franse autoriteiten, die weinig succesvol zijn geweest, in hoofdzaak omdat de rechter steeds erkende dat de Franse autoriteiten optraden ter bescherming van de openbare orde. Toch hebben de autoriteiten in verschillende steden onderdak geboden aan migranten.

In 2014 stond de bestuursrechter in Lille ontruiming van migranten toe omdat de gemeente als taak heeft om te zorgen voor het juiste gebruik ('bon usage') van de grond. De rechter deed dit in een versnelde procedure vanwege de ontoereikende sanitaire infrastructuur en een opeenstapeling van uitwerpselen en afval ('l'insuffisance d'infrastructures sanitaires et l'entassement d'ordures et de déchets'), met een gevaar voor de volksgezondheid als gevolg. Het argument van de migranten dat ontruiming niets zou bijdragen aan vermindering van deze problemen werd verworpen, omdat dit geen invloed had op het ernstige gevaar voor de volksgezondheid dat op dat moment op die locatie bestond.³⁰ In een latere zaak eiste een groep migranten en humanitaire organisaties schorsing van het besluit tot ontruiming van een andere locatie. Het betrof een onderkomen dat was opgezet na een eerdere ontruiming in 2014. De nieuwe locatie raakte echter overvol door wat de rechter noemt sedentarisatie (de rechtbank vermeldt later dat migranten er maanden of jaren wonen). De lokale overheid wilde de migranten ontruimen om rede-

15. J.W. Pitts, 'The concept of citizenship: challenging South Africa's policy', *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 19, 1986, p. 533-584, op p. 552.

16. Burdzik & Van Wyk, *supra* noot 10.

17. Act No. 1, 1937.

18. T.S. Szayna: *Identifying Potential Ethnic Conflict: Application of a Process Model*, Rand Corporation, Santa Monica 2000, p.190.

19. 11 *U.N. Monthly Chronicle*, nr. 10, op p. 21, 1974.

20. H.J. Richardson, 'Self-Determination, International Law and the South African Bantustan Policy', *Columbia Journal of Transnational Law* 17, 1978, p. 185-219, op p. 191.

21. Instemmend geciteerd in Ch.A.W. Manning, 'In Defense of Apartheid', *Foreign Affairs* 43, 1964, p. 135-149, op p. 136.

22. Manning, *supra* noot 21, p. 142.

23. *House of Assembly Debates*, cols. 4191-93, 10 april 1961.

24. Transkei Constitution Act, Act No. 48,

1963.

25. 10 South West Africa Cases, [1966] *I.C.J. Pleadings* 103.

26. 12 *U.N. Monthly Chronicle*, nr. 11, 1975, p. 25.

27. Een van de eerste formuleringen is United States Supreme Court in *Chae Chan Ping/US* (de Chinese Exclusion Case), 130 U.S. 581 (1889); vergelijk *ICJ Nottebohm*, 1955 *ICJ* 4; *EHRM* 28 mei 1985, *Abdulaziz, Cabales and Balkandali/United Kingdom*, 9214/80; 9473/81; 9474/81, par. 67.

28. Vergelijk Matthew Willner-Reid, 'Emergence and Decline of a Protest Movement: The Anti-Deportation Campaign for Afghan Asylum Seekers in Belgium', *Journal of Refugee Studies* 28, 2015, p. 505-522.

29. L. Slingenberg & L. Bonneau, '(In)formal Migrant Settlements and Right to Respect for a Home', *European Journal of Migration and Law* 19, 2017, p. 335-369.

30. Tribunal Administratif de Lille, 27 juni 2014, *Commune de Calais*, req. nr. 1403975.

nen van openbare orde en veiligheid, met inbegrip van de veiligheid van de migranten zelf. De rechter oordeelt dat de situatie in deze locatie onhoudbaar is en overweegt dat de migranten (met name alleenstaande vrouwen en niet-begeleide kinderen) op een andere locatie onderdak kunnen krijgen.³¹ De Franse Raad van State liet een uitspraak van de bestuursrechter in Lille in stand die beval om opvang voor minderjarigen en, ongeacht leeftijd, waterpunten, douches en wc's te regelen.³²

De situatie van de Jungle Calais vertoont raakvlakken met die in Amsterdam, ook al werd de situatie daar pas later in de openbare ruimte zichtbaar. In Amsterdam startte 'Wij Zijn Hier' in 2012.³³ Het begon met een groep die een voormalig schoolplein bezette met tenten, en sindsdien leegstaande gebouwen kraakt.³⁴ Zij doen dat niet alleen om een dak boven hun hoofd te hebben, maar organiseren ook politieke, culturele en sociale evenementen.³⁵ Hoewel dit in eerste instantie werd getolereerd, waren er ook in Amsterdam wrijvingen en conflicten tussen de vluchtelingen en de lokale autoriteiten. De groep kraakte verschillende gebouwen (kerken, kantoorruimtes, een garage, enz.), maar werd uiteindelijk altijd ontruimd of verliet de locatie 'vrijwillig' om gedwongen uitzetting te voorkomen. In 2013 en 2014 bood de gemeente Amsterdam twee mogelijkheden voor tijdelijke huisvesting. De eerste was een voormalige gevangenis voor zes maanden, maar na zes maanden kregen alleen de meest kwetsbaren nieuwe accommodatie, terwijl de anderen werden gedwongen te vertrekken. De tweede was en is nachtopvang (onderdak, voedsel en sanitaire voorzieningen van vier uur 's middags tot negen uur 's morgens, wie 't eerst komt die 't eerst maalt, en vol=vol). Hoewel dit door het Hof Amsterdam voldoende geacht werd, accepteerden sommi-

ge vluchtelingen dit niet en bleven kraken. Anderen accepteren de nachtopvang in principe wel maar hebben geen andere mogelijkheid dan kraken omdat de nachtopvang regelmatig vol is.

De Rechtbank Amsterdam liet in 2012 de ontruiming van het tentenkamp in Osdorp toe, en was het met de burgemeester eens dat ontruiming noodzakelijk was ter voorkoming van wanordelijkheden (er waren incidenten met buitenstaanders variërend van hard-core nationalist tot 'scooterjongens'), en in het belang van de volksgezondheid.³⁶ In een ander geval beval de rechtbank een gekraakt pand te ontruimen op grond van de eigendomsrechten van de eigenaar.³⁷ Een ingewikkelder situatie ontstond rond een ander kraakpand, de Vluchtgarage. De gemeente Amsterdam was eigenaar van dit gebouw, en koerste door aangifte te doen van huisvredebreuk aan op een strafrechtelijke ontruiming. De vluchtelingen eisten een ontruimingsverbod. De rechtbank gaf dat verbod voor de duur van 2½ maand, omdat de migranten zich in een uitzichtloze situatie bevonden die zij niet konden beïnvloeden, en omdat vanwege de winter hun belang bij onderdak zwaarder woog dan het belang van de gemeente bij onmiddellijke ontruiming.³⁸ In hoger beroep vernietigde het Hof Amsterdam deze uitspraak, omdat vanwege de geboden nachtopvang de belangen van de gemeente zwaarder wogen dan die van de vluchtelingen.³⁹ Inmiddels verblijven de vluchtelingen van Wij Zijn Hier in meerdere panden verspreid over de stad, en worden regelmatig panden ontruimd (veelal 'vrijwillig', terwijl de politie voor de deur staat) en nieuwe gekraakt.

Een anti-kraak benadering en het afbreken van kampementen wordt ook gevolgd in Griekse gemeentes, zoals Thessaloniki en Idomeni. Met name na de ontrui-

Franse gendarmes houden migranten tegen bij de Eurotunnel in Coquelles vlakbij Calais, 29 juli 2015 © Philippe Huguen / Getty images

ming van het kamp in Idomeni in mei 2016 begon de Griekse regering vluchtelingen te verplaatsen naar kleinere kampen door het hele land, in samenwerking met de EU, UNHCR en sommige NGO's. Maar de omstandigheden in deze kampen, die door leger en politie gerund werden,⁴⁰ leidden tot verdere problemen. Vluchtelingen protesteerden niet alleen vanwege het gebrek aan elektriciteit, levensmiddelen en water, maar ook vanwege de afstand tot andere faciliteiten.⁴¹ De Griekse overheid probeerde het probleem uit zicht te krijgen door de groepen kleiner te maken en te spreiden, net als in Calais en Amsterdam. In september 2015 bezette een groep vluchtelingen verlaten gebouwen in Athene om op die manier deel te gaan nemen aan het sociale en politieke leven van de stad. In Thessaloniki ontruimde de politie drie van zulke kraakpanden.

2.2 Legitimatie door migratierecht

In de vorige paragraaf kwamen binnenlandse ruimtelijke argumenten ter legitimatie van ontruiming aan bod. Een andere bron van legitimatie voor uitsluiting van de ongedocumenteerden van sociaaleconomische rechten is buitenlands ruimtelijke beleid, in de vorm van migratierecht. Maatgevend voor de argumentatie op dit vlak is de stellingname van de Nederlandse regering in een zaak bij het Europees Comité voor Sociale Rechten over *Wij Zijn Hier*.⁴² Nederland stelde dat het Europees Sociaal Handvest niet van toepassing is op vreemdelingen zonder verblijfsrecht, omdat het Handvest uitdrukkelijk bepaalt dat vreemdelingen alleen onder het Handvest vallen als zij onderdaan zijn van een andere verdragspartij én rechtmatig verblijven of werken. Ten tweede betoogde de regering dat vreemdelingen die wegens gegronde vrees voor vervolging niet naar hun land kunnen terugkeren asiel wordt verleend, en dat vreemdelingen die buiten hun eigen schuld niet naar hun land kunnen terugkeren een humanitaire verblijfsvergunning krijgen. Vreemdelingen aan wie een verblijfsvergunning is geweigerd kunnen dus naar hun land terugkeren (er is geen risico van vervolging), en dat is ook feitelijk mogelijk mits ze meewerken (bijvoorbeeld door het geven van hun ware identiteit). De regering betoogt dat de onrechtmatige verblijfsstatus van volwassen migranten veelal het gevolg van een bewuste keuze is. Zij kunnen hun onrechtmatige verblijf beëindigen door mee te werken aan terugkeer, en ze zijn daartoe volgens de regering ook verplicht.

De Nederlandse regering ontkent enige verplichting op het gebied van sociaaleconomische rechten te hebben tegenover vreemdelingen zonder rechtmatig verblijf, behalve voor gezondheidszorg, onderwijs aan minderjarigen en rechtsbijstand

gen door mee te werken aan terugkeer, en ze zijn daartoe volgens de regering ook verplicht.

Dit betekent dat de Nederlandse regering ontkent enige verplichting op het gebied van sociaaleconomische rechten te hebben tegenover vreemdelingen zonder rechtmatig verblijf, behalve voor gezondheidszorg, onderwijs aan minderjarigen en rechtsbijstand. Dit is gebaseerd op de notie dat 'as a matter of well-established international law and subject to its treaty obligations, a State has the right to control the entry of non-nationals into its territory.'⁴³ De Nederlandse regering betoogt dat dit recht van Staten impliceert dat sociaaleconomische rechten kunnen worden ontzegd, omdat anders het recht van staten op migratiebeleid zinloos zou zijn (als nl. de sociaaleconomische rechten zouden moeten worden toegekend ongeacht de juridische status van vreemdelingen). In termen van Bosniak gaat het om de vraag waartoe het ontbreken van rechtmatig verblijf kan leiden. Is dat slechts grond voor de uitzetting van vreemdeling, of kunnen staten ook andere rechten aan vreemdelingen op hun grondgebied weigeren, zonder hen noodzakelijkerwijze uit te zetten? Beïnvloedt de status van illegale vreemdeling alleen de vreemdelingenrechtelijke rechtspositie van de vreemdeling (hij/zij kan worden uitgezet), of heeft die ook invloed op andere rechten (kunnen illegale vreemdelingen worden gemarkeerd, hebben ze recht op een eerlijk proces, hebben ze recht op werk, het huren van een huis, het bewonen van een gekocht huis)?⁴⁴

31. Tribunal Administratif de Lille, 25 februari 2016, *Sharifi & autres*, req. nr. 1601386. Vergelijk Tribunal Administratif de Lille, 18 oktober 2016, *M. Loay M. et autres*, req. nr. 1607719.

32. Conseil d'État 31 juli 2017, *Commune de Calais, Ministre d'État & ministre de l'Intérieur tegen M.T...O. en anderen*, nr. 412125 en 412171.

33. Vergelijk Thomas Spijkerboer, "'Wij Zijn Hier'". Gelijke behandeling van niet uitzetbare vreemdelingen', *NJB* 2013/1204, afl. 19, p. 1254-1262.

34. See <http://wijzijnhier.org/who-we-are/>, geraadpleegd 13 november 2017.

35. D. Dadusc, 'Squatting and the undocumented migrants' struggle in the Netherlands', in: P. Mudu & S. Chattopadhyay (eds.), *Migration, Squatting and Radical Autonomy: Resistance and Destabilization of Racist Regulatory Policies and B/Ordering Mechanisms*, Routledge, 2016.

36. Rb. Amsterdam (vz.) 28 november 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BY4471.

37. Rb. Amsterdam (vz.) 1 augustus 2013, ECLI:NL:RBAMS:2013:4804.

38. Rb. Amsterdam (vz.) 20 februari 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:847. Vergelijk in een zaak waar de gemeente een pand voor zes maanden had gehuurd Rb. Amsterdam (vz.)

20 juni 2014, ECLI:NL:RBAMS:2014:3532; in de einduitspraak droeg de rechter de vluchtelingen op het pand te ontruimen, Rb. Amsterdam (vz.) 4 juli 2014, ECLI:NL:RBAMS:2014:3952.

39. Hof Amsterdam 31 maart 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:1121; cassatieberoep zonder motivering verworpen, HR 7 oktober 2016, ECLI:NL:HR:2016:2281.

40. *The Guardian* 28 mei 2016: 'Protests grow as Greece moves refugees to warehouses "not fit for animals"', www.theguardian.com/world/2016/may/28/greece-refugee-warehouses-not-fit-for-animals.

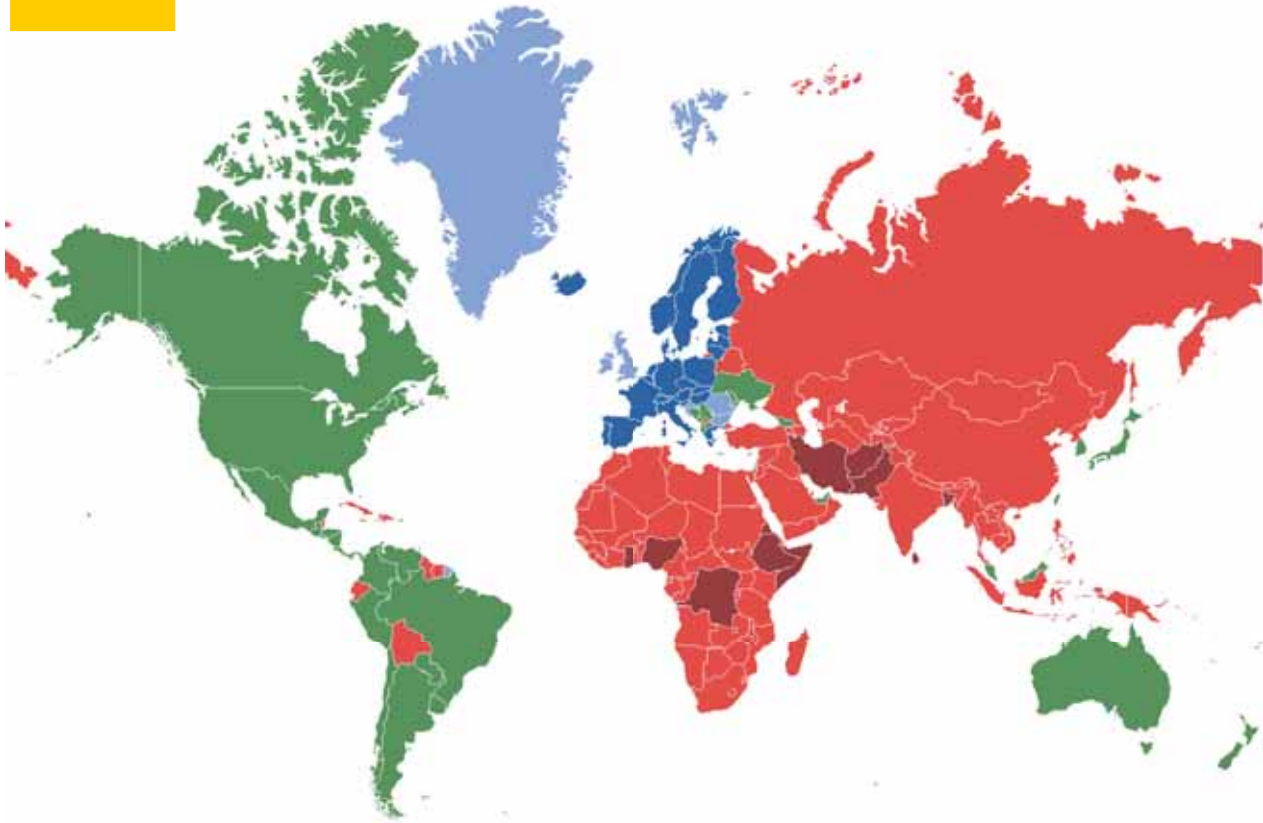
41. *Middle East Eye* 26 mei 2016, 'Greece,

where refugees prefer petrol station forecourts to military-run camps', www.middleeasteye.net/news/idomeni-camp-evacuation-1175931541.

42. ECSR 1 juli 2014, 90/2013 (*Conference of European Churches (CEC)/the Netherlands*).

43. Vgl. *supra* noot 27; Marie-Bénédicte Dembour: *When Humans Become Migrants*, Oxford University Press 2015.

44. Linda Bosniak: *The Citizen and the Alien. Dilemmas of Contemporary Citizenship*, Princeton University Press, 2008.

Kaart visumplicht voor de EU; bron https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-policy_en

2.3 Vreemdeling – ontruiming

De mensen die in Calais, Idomeni, Amsterdam en andere plekken in Europa uit hun huizen worden gezet zijn Afrikaans of Aziatisch. Ze zijn afkomstig uit landen als Somalië, Ethiopië, Eritrea, Soedan; en Syrië, Irak en Afghanistan. In de hedendaagse Europese context treffen autoriteiten dus kant en klare vreemdelingen aan. Ze hoefden niet eerst staten onafhankelijk te maken om krachtens internationaal recht bevoegd te zijn tot uitsluiting van de aldus gefabriceerde vreemdelingen. Europese staten moeten echter nog wel bedenken in welke mate de status van vreemdeling relevant kan zijn. Tot een paar decennia geleden was het vanzelfsprekend dat ook vreemdelingen zonder verblijfsrecht sociale rechten geldend konden maken, zij het dat dat kon leiden tot ontdekking en uitzetting. Dat dat geleidelijk aan anders is geworden is het gevolg van een serie bewuste keuzes. Maar ook onder het huidige systeem, waar illegalen vrijwel geen sociale rechten hebben, geldt dat voor burgers van de Verenigde Staten, Japan of Australië hun status van vreemdeling in Europa een totaal andere betekenis heeft dan voor burgers van Somalië of Afghanistan. Eerst en vooral kunnen de eersten Europa binnen komen zonder visum, terwijl de laatsten wel een visum nodig hebben,⁴⁵ dat hen in overgrote meerderheid zal worden geweigerd mochten ze het aanvragen. Ook binnen de groep van nationaliteiten die onderworpen is aan de visumplicht bestaan verschillen. Sommige mensen kan een visum worden verleend, met name als zij voldoende middelen van bestaan hebben (artikel 21 lid 1 Verordening 810/2009 jo. artikel 6 (1)(c) Verordening 2016/399; Artikel 21(3)(b) Verordening 810/2009).

Gedwongen ontruiming uit irreguliere onderkomens treft uitsluitend onderdanen van landen die visumplichtig zijn, en ook daarvan alleen nog een beperkte groep (Russen of Marokkanen heb ik er niet tussen gezien). De ontruimingen worden gelegitimeerd

via openbare orde en migratierecht. Het gebruik van het concept van de openbare orde maakt deel uit van de bredere ontwikkeling. Autoriteiten vatten irreguliere migratie niet alleen op als een bestuurlijke kwestie, maar ook of zelfs primair als een bedreiging voor de openbare orde.

3. Parallelen en verschillen

Tot nu toe is de positie van twee groepen geschetst: die van mensen in Zuid-Afrika die werden beroofd van hun Zuid-Afrikaanse nationaliteit, en mensen in Europa aan wie asiel of andere vormen van legaal verblijf is geweigerd. Dit laatste deel gaat in op de vraag wat de parallellen tussen deze situaties zijn, en waar de verschillen liggen.

Er zijn twee parallellen. Ten eerste: in beide gevallen is het vocabulaire betwist. In de Zuid-Afrikaanse context is uiteraard de geracialiseerde terminologie uit Apartheid-wetgeving ('zwarten', 'blanken', 'kleurlingen', enzovoort) omstreden. Maar in de context van dit artikel is het relevant dat ook omstreden was of mensen werden aangeduid als burgers van een 'Thuisland' (en bijgevolg als vreemdeling in Zuid-Afrika), of integendeel als 'Zuid-Afrikaanse burgers' (die illegaal hun nationaliteit was afgepakt). Het gebruik van deze termen raakte de kern van het conflict over Apartheid. Er waren geen neutrale termen om te verwijzen naar de betrokken personen. Het gebruik van de termen zelf behelsde al een positiebepaling. Hetzelfde geldt in de hedendaagse Europese context. *Wij zijn hier* verwijst naar zichzelf als vluchtelingen. Aan de andere kant van het politieke spectrum worden zij aangeduid als illegalen. Daartussen zitten begrippen als afgewezen asielaanvragers en niet-verwijderbare onrechtmatig verblijvende vreemdelingen. Sommigen streven naar neutrale terminologie – het Europees Comité voor Sociale Rechten bijvoorbeeld verwijst naar irreguliere migranten. Maar ook deze zachtere terminologie kan worden, en wordt metterdaad,

betwist door mensen die benadrukken dat het in feite om vluchtelingen gaat, die door overheden zijn geïlegaliseerd.⁴⁶ In beide gevallen behelst dus de terminologie die wordt gebruikt om de werkelijkheid te beschrijven tegelijkertijd een stellingname, die het perspectief verraadt van degene die de terminologie gebruikt. (Dat is ook de reden dat zo veel woorden in dit artikel tussen van die irritante aanhalingstekens staan; ik probeer daarmee aan te geven dat ik termen gebruik zonder noodzakelijkerwijze de daarin geïmpliceerde stellingname te delen.)

Ten tweede: in beide gevallen hebben de toebedeelde nationaliteiten slechts weinig betekenis voor hun burgers.

Zowel onder Apartheid als in het hedendaagse Europa worden mensen voor de verwerkelijking van hun sociaaleconomische rechten verwezen naar staten die niet internationaal zijn erkend of die feitelijk alleen in beperkte of zeer beperkte mate bestaan

Mensen worden verwezen naar 'hun' staat voor de verwerkelijking van fundamentele rechten, terwijl het duidelijk is dat 'hun' staten niet in staat zijn om te leveren. Uiteraard: de 'Thuislanden' waren speciaal voor dat doel gecreëerd, terwijl de landen van herkomst in de hedendaagse Europese situaties bestaan los van de uitsluiting van vreemdelingen. De 'Thuislanden' werden door de internationale gemeenschap niet erkend als onafhankelijke staten (hoewel de Benelux-landen daar in 1974 nog genuanceerd over dachten, *supra* noot 26), en hadden geen regeringen die bewerktuigd waren voor de vervulling van de alledaagse functies van een normale staat. De landen van herkomst van hedendaagse migranten in Europa worden daarentegen erkend als onafhankelijke staten. Maar in sommige gevallen is er niet zo heel veel meer dan deze erkenning. De internationaal erkende regeringen van Somalië en Libië hebben geen feitelijke macht buiten de beperkte gebieden die zij controleren (terwijl zelfs daarbinnen op gezette tijden grootschalig geweld plaats vindt). Europa probeert daar internationaal erkende regeringen op te zetten, waarmee ze bindende overeenkom-

sten kunnen sluiten (over het terugsturen van migranten of het aanpakken van terreur). Regeringen van staten zoals Irak en Afghanistan zijn niet in staat zelfs maar een minimale vorm van recht en orde in wezenlijke delen van hun grondgebied te garanderen. Staten als de Democratische Republiek Congo en Burundi zijn zo verstrikt met zakelijke belangen dat het iets geforceerds heeft om ze te behandelen als elk ander subject van internationaal recht.⁴⁷ Daar staat tegenover dat sommige landen van herkomst die een hoger realiteitsgehalte hebben juist niet worden erkend door de internationale gemeenschap (concreet: de *de facto*-autoriteiten in Somaliland en Puntland in Somalië, en Koerdisch Noord-Irak). Met zulke *de facto*-autoriteiten sluiten Europese landen wel overeenkomsten af (o.a. Memoranda of Understanding) om vreemdelingen te kunnen uitzetten, zonder evenwel de functionarissen die van de andere kant hun handtekening zetten te erkennen als de ministers die zij pretenderen te zijn. Zowel onder Apartheid als in het hedendaagse Europa worden mensen voor de verwerkelijking van hun sociaaleconomische rechten dus verwezen naar staten die niet internationaal zijn erkend of die feitelijk alleen in beperkte of zeer beperkte mate bestaan. Het beperkte realiteitsgehalte van de 'Thuislanden' werd met opzet in elkaar gesleuteld. De ontbinding van Afghanistan, Irak en Libië was weliswaar het gevolg van de militaire acties van westerse landen, maar was niet het vooropgezette doel van deze acties. Dus hoewel het beperkte realiteitsgehalte van een aantal landen van herkomst vandaag niet doelbewust is gecreëerd, is het een werkelijkheid waarmee Europese landen niet kunnen beweren onbekend te zijn. Ook kunnen Europese landen nauwelijks beweren dat ze niet betrokken zijn bij het ontstaan van deze situaties. Desondanks wordt het formele bestaan van deze staten zonder meer aangegrepen om te betogen dat hun onderdanen daar hun sociaaleconomische rechten kunnen realiseren. De betrokken 'illegalen' beschouwen het als onrealistisch om te verwachten dat de staten waarvan zij de nominale nationaliteit hebben basale overheidsfuncties kunnen vervullen. Sommige van die staten hebben geen territoriale controle; sommige zijn niet internationaal erkend; sommige zijn sterk afhankelijk van particuliere actoren; sommige zijn niet in staat om te leveren waar het gaat om essentiële basisbehoeften. In die zin worden zij net als de burgers van 'Thuislanden' verwezen naar 'hun' nationale staten terwijl ze deze als onwerkelijk ervaren en ze deze niet in staat achten om in zelfs de meest elementaire menselijke behoeften te voorzien.

Naast twee parallellen zijn er ook twee verschillen. Ten eerste: de 'Thuislanden' werden niet internationaal erkend. Het idee om mensen te verwijzen naar de stromanstaten die Zuid-Afrika optuigde om Apartheid legitimeren was onaanvaardbaar op ieder niveau. De landen van herkomst van hedendaagse migranten zijn daarentegen officieel erkende staten en hebben als zodanig krachtens het internationaal recht verplichtingen jegens hun onderda-

45. Verordening 539/2001, laatst geamendeerd door Verordening 2017/850. Vgl. <https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-poli->

[cy_en](https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-poli-), geraadpleegd 25 november 2017.

46. Zie Harald Bauder: 'Why We Should Use the Term 'Illegalized' Refugee or Immigrant: A Commentary', *International Jour-*

nal of Refugee Law 2014, p. 327-332.

47. Ongeveer de helft van de belastinginkomsten van Burundi komt van één bedrijf, brouwerij Brarudi, waarvan Heineken eco-

nomisch eigenaar is, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/11/18/zo-werkt-dat-in-burundi-5337152-a1532331>.

nen. Er zijn een paar uitzonderingen, die relevant zijn voor de migranten in Europa (Noord-Irak, Somaliland en Puntland, zie boven). Maar dit verschil kijkt alleen naar de formele erkenning van staten krachtens het internationaal recht en gaat voorbij aan de werkelijke verschillen tussen staten. Bijvoorbeeld: voor Japanse onderdanen zonder rechtmatig verblijf is de uitsluiting van de sociaaleconomische rechten best overtuigend. Het is niet onlogisch om te betogen dat, als ze hun sociaaleconomische rechten willen verwirkelijken, ze zich tot de bevoegde autoriteiten in Japan kunnen wenden. Ze moeten dat niet verwachten van de autoriteiten in de Europese landen waar ze zich bevinden. Maar om te suggereren dat een Somaliër zich tot de bevoegde autoriteiten in Somalië kan wenden is heel wat minder overtuigend. Deze autoriteiten beschikken over zeer beperkte territoriale controle, en zelfs op het grondgebied dat zij controleren zijn ze niet in staat om de veiligheid en eerste levensbehoeften te garanderen. Er is op dit punt ondertussen wel een verschil tussen Zuid-Afrika onder Apartheid en het hedendaagse Europa. De problematische aard van Somaliërs verwijzen naar de Somalische

Vreemdelingen zonder verblijfsrecht kunnen worden uitgezet. Maar betekent dat ook dat ze kunnen worden ontruimd, dat hun tenten kapot gemaakt kunnen worden, hun slaapzakken afgepakt kunnen worden, en dat het uitdelen van brandhout verboden kan worden?

autoriteiten is van een andere orde dan onder Apartheid. Het argument was onder Apartheid principieel onaanvaardbaar, omdat de 'vreemdelingen' eerst op expliciet raciale gronden uitgeburgerd waren om ze zo fundamentele rechten te kunnen afpakken. In het hedendaagse Europa is het argument in sommige gevallen op feitelijke gronden betwistbaar, omdat de Somalische autoriteiten sinds 25 jaar aantoonbaar niet in staat zijn om te voorzien in fundamentele menselijke behoeften. Als deze feitelijke situatie verandert, is er in principe geen bezwaar tegen om Somaliërs te verwijzen naar de Somalische autoriteiten voor de verwirkelijking van hun sociaaleconomische rechten.

Ten tweede, en met het voorgaande samenhangend: de vreemdelingen-status van mensen die onder Apartheid de nationaliteit van een 'Thuisland' werd toebedeeld werd niet erkend in het internationale recht. De toepassing van migratierecht op hen was daarom als zodanig onaanvaardbaar. Ze waren Zuid-Afrikaanse burgers op Zuid-Afrikaanse grondgebied, en op grond van een serie mensenrechtelijke bepalingen hadden ze een subjectief recht op verblijf op

dat grondgebied. Dit is in het hedendaagse Europa anders. De mensen die ontruimd worden zijn vreemdelingen, ze zijn onderdanen van internationaal erkende staten en dus hebben ze volgens het huidige internationaal recht toestemming nodig om zich in een andere staat te bevinden.

4. Besluit

In het bovenstaande heb ik in twijfel getrokken of staten als de Democratische Republiek Congo of Somalië behandeld kunnen worden als werkelijk onafhankelijke staten. Het is kunstmatig hun onderdanen in Europa te behandelen op gelijke voet als onderdanen van Australië of Japan. Hoewel dat verdient te worden benadrukt, moet ook worden opgemerkt dat het iets buitengewoon ongemakkelijks heeft dat een Europese academicus meent de status van gedekoloniseerde staten in het internationale recht te moeten relativeren. Dekolonisatie is een van de belangrijkste politieke en morele aspiraties van de 20ste eeuw geweest, en kan niet lichtvaardig terzijde worden geschoven. Wat het voorgaande laat zien is hoe voormalige koloniale mogendheden zich beroepen op het feit dat hun exkoloniën nu onafhankelijk zijn, om de rechteloosheid te rechtvaardigen van mensen voor wie zij, onder het kolonialisme, ten volle verantwoordelijk zouden zijn geweest.

Ik zou het me kunnen indenken als bij lezers toch het idee blijft hangen: alles mooi en wel, maar het zijn toch gewoon illegalen? Dat is zeker zo, maar waar het me om te doen is, is wat daar uit volgt. Wat mag de staat illegalen wel en niet aandoen? Vreemdelingen zonder verblijfsrecht kunnen worden uitgezet. Maar betekent dat ook dat ze kunnen worden ontruimd, dat hun tenten kapot gemaakt kunnen worden, hun slaapzakken afgepakt kunnen worden, en dat het uitdelen van brandhout verboden kan worden?⁴⁸ Zoals hierboven uiteengezet werd is het inderdaad zo dat het onder Apartheid ging om mensen die illegaal uitgeburgerd waren, en die daarom geen vreemdeling waren en dus ook niet illegaal konden zijn. Dat is in het hedendaagse Europa anders. Maar behalve dat belangrijke verschil is er ook een belangrijke parallel, die ik althans niet had ontdekt zonder de vergelijking met Apartheid. Mensen naar 'Thuislanden' verwijzen voor verwezenlijking van hun sociaaleconomische rechten betekende hen verwijzen naar ficties. Mensen met de formele status van onderdaan van die landen verwijzen naar *failed of failing states* voor verwezenlijking van hun sociaaleconomische rechten is even fictief.

Ten slotte: de vergelijking met Apartheid werpt de vraag op of het niet, in Europa evenzeer als onder Apartheid, om racisme gaat. Dat zou je wel denken als je ziet wie er ontruimd worden, maar het Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie⁴⁹ laat onderscheid naar nationaliteit uitdrukkelijk toe (artikel 1 lid 2). Het internationaalrechtelijke begrip racisme is daarom niet toepasbaar. •

48. Bijv. M. Baumard, 'Calais: des associations portent plainte contre la confiscation des biens des migrants', *Le Monde*, 15 januari 2018, <http://abonnes.lemonde.fr/immigration-et-diversite/article/2018/01/15/calais-des-associations->

[portent-plainte-contre-la-confiscation-des-biens-des-migrants_5242004_1654200.html?xtmc=calais&xtcr=53](http://abonnes.lemonde.fr/immigration-et-diversite/article/2018/01/15/calais-des-associations-portent-plainte-contre-la-confiscation-des-biens-des-migrants_5242004_1654200.html?xtmc=calais&xtcr=53), geraadpleegd 20 januari 2018.
49. *Trb* 1966, 237.